

SCHRIJVERS EN DICHTERS OVER DE EERSTE WERELDOORLOG

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat de Eerste Wereldoorlog losbarstte. Welke sporen heeft WO I achtergelaten in het literaire landschap? Een zoektocht door de verschillende Europese taalgebieden leidt tot uiteenlopende resultaten.

JACOB MOERMAN

Over de hele wereld wordt dit jaar het begin van de Eerste Wereldoorlog herdacht. Allerlei organisaties zijn opgericht om de periode 2014–2018 bij een breed publiek onder de aandacht te brengen, terwijl grote groepen toeristen langs de historische plekken, bezienswaardigheden en oorlogsmusea trekken. Ook de boekenbranche speelt in op de toegenomen interesse, met veelal heruitgaven van belangrijke werken.

De hernieuwde aandacht voor de Grote Oorlog betekent voor het literatuuronderwijs een uitgelezen mogelijkheid om de romans, verhalen en gedichten uit en over de periode 1914–1918 aan bod te laten komen. Over de Eerste Wereldoorlog zijn stapels boeken verschenen, met een zowel literaire als historische waarde. Ze brengen met elkaar gruwelijke en aangrijpende gebeurtenissen tot leven, uit een oorlog die in Nederland vaak als 'vergeten' wordt beschouwd. Welke literaire werken

over deze belangrijke periode kunnen de moeite waard zijn om in de klas te behandelen? Een inventarisatie is op zijn plaats.

De Britse war poets

In vooral Engeland is over de Eerste Wereldoorlog een flinke hoeveelheid gedichten, memoires en dagboek-aantekeningen verschenen, met vaak een bijzonder hoge kwaliteit. Opvallend is dat de meeste van deze teksten werden geschreven door jongens en mannen die door geen ander werk bekend zijn geworden. Het is alsof de oorlog bij hen de bron vormde van een literaire gedrevenheid die er anders nooit zou zijn geweest.

Het bekendste voorbeeld zijn de Britse war poets. Vandaag de dag genieten ze nog steeds een hoog aanzien en wordt hun werk, vooral in eigen land, vaak herdrukt. De war poets worstelden met de poëtische traditie waarin ze waren opgegroeid. De realiteit van de oorlog konden ze niet rijmen met hun vooroorlogse

Siegfried Sassoon

opvattingen over leven en kunst. Hoe moesten ze de gruwelijkheden van de loopgraven omvormen tot lyrische poëzie?

Wilfred Owen geldt als de meest getalenteerde *war poet*. Hij liet alleen maar oorlogsgedichten na en sneuvelde een week voordat de oorlog ten einde liep. Owen meldde zich op 21 oktober 1915 als vrijwilliger bij het leger. Na een aantal traumatische ervaringen werd hij met de diagnose *shellshock* (een neurotische aandoening met onder meer bewegingsstoornissen tot gevolg) naar huis gestuurd en opgenomen in het Craiglockhart War Hospital in Edinburgh. Daar ontmoette hij Siegfried Sassoon, die eveneens gedichten schreef en met wie hij bevriend raakte. In juni 1918 trok Owen opnieuw ten strijde, deze keer in Frankrijk. Hij sneuvelde op 4 november 1918 tijdens een actie bij het Sambre-Oise-kanaal. Alhoewel Owen al plannen had voor het publiceren van een dichtbundel, werd zijn werk pas na zijn dood uitgegeven.

Wilfred Owen

Ook Siegfried Sassoon werd in het Craiglockhart War Hospital behandeld voor *shellshock*. Al tijdens de oorlog maakte hij naam, als schrijver van anti-oorlogspoëzie. Sassoon wilde halverwege de oorlog het liefst dienstweigeren, maar ervoer dat later toch als verraad aan zijn medestrijders. Zijn bekendste werk *Counter-Attack*, verschenen in 1918 voordat de wapenstilstand was afgekondigd, sloeg in als een bom. In het Craiglockhart War Hospital, nu een gebouw van de Edinburgh Napier University, is een klein museum ingericht met betrekking tot de vriendschap tussen Sassoon en Owen.

Sassoon was in de oorlog tevens bevriend geraakt met schrijver Robert Graves. Al meteen na het uitbreken van de oorlog trok Graves ten strijde. Met zijn eerste dichtbundel *Over the Brazier* kreeg hij in 1916 bekendheid als een van de eerste makers van realistische oorlogsgedichten. Zijn belangrijkste oorlogswerk in prozavorm is *Goodbye to all that* uit 1929 (Nederlandse vertaling: *Dat hebben we gehad*), waarin vooral de zinloosheid van de

Eerste Wereldoorlog centraal staat. Graves richt zich in dit werk vooral op de botsing tussen de oude Britse cultuur van eer en geweten en de machinerie van de 'moderne' oorlogvoering. In *Goodbye to all that* toont hij meedogenloos de eerste barsten in het laagje vernis van de twintigste-eeuwse westerse beschaving.

Poppies van John McCrae

Hoe indrukwekkend en vermaard de poëzie van de Britse *war poets* ook moge zijn, het bekendste Engelstalige gedicht over de Grote Oorlog is afkomstig van een Canadees: John Alexander McCrae. Zijn 'In Flanders Fields' groeide uit tot een symbool van zowel het lijden als de verlossing van de soldaten aan het front.

Het gedicht werd vooral bekend vanwege de verschillende betekenissen die aan de in het gedicht beschreven klaprozen (*poppies*) kunnen worden toegekend. Niet alleen kunnen de bloemen tot bloei komen op de plaatsen waar verder geen begroeiing aan te treffen is (McCrae moet zelf honderden klaprozen hebben gezien op de velden die compleet verwoest waren), ook werd de klaproos gebruikt voor het fabriceren van morfine, om de pijn van de gewonde soldaten tijdelijk weg te nemen. De populariteit van het gedicht is verder met name te verklaren uit de laatste strofe, waarin een oproep wordt gedaan om mee te doen aan de oorlog. Hierdoor was het gedicht in het tweede deel van de Eerste Wereldoorlog uitermate geschikt om nieuwe soldaten te rekruteren.

Franse ervaringen

De Eerste Wereldoorlog speelt eveneens een rol in het werk van de Franse schrijver Louis-Ferdinand Céline (pseudoniem van Louis Ferdinand Destouches), die zich al op 21 september 1912 voor drie jaar als vrijwilliger bij het leger had aangemeld. Herinneringen aan de oorlogsperiode gebruikte Céline vooral voor zijn klassiek geworden debuutroman *Voyage au bout de la nuit* (*Reis naar het einde van de nacht*).

Ook de Franse dichter en cineast Jean Cocteau verbleef in de oorlog aan het front. Hij hielp er mee om de gewonden te verzorgen. Cocteau schreef over deze ervaringen enige gedichten die hij later bundelde in *Discours du grand sommeil*. Daarnaast debuteerde de Franse schrijver André Maurois al in de oorlog met *Les Silences du Colonel Bramble*, gebaseerd op zijn ervaringen als verbindingsofficier bij een Schotse divisie.

Verder zijn er nog vele andere Franse auteurs geweest die hun oorlogservaringen tot literatuur verwerkten. Bekende voorbeelden zijn Henri Barbusse, Guillaume

IN FLANDERS FIELDS

In Flanders Fields the poppies blow
Between the crosses, row on row,
That mark our place; and in the sky
The larks, still bravely singing, fly
Scarce heard amid the guns below

We are the Dead. Short days ago
We lived, felt dawn, saw sunset glow,
Loved, and were loved, and now we lie
In Flanders Fields

Take up our quarrel with the foe:
To you from failing hands we throw
The torch; be yours to hold it high.
If ye break faith with us who die
We shall not sleep, though poppies grow
In Flanders Fields

John McCrae

Apollinaire en Georges Duhamel. Bijzonder en zeer de moeite waard is ook *La chambre des officiers* (in 2002 in Nederland verschenen onder de titel *De officierskamer*) van Marc Dugain, een korte, maar indringende roman over een vrijwel onderbelicht thema: het lot van de mannen en jongens die verminkt uit de loopgraven naar huis terugkeerden en met veel moeite hun weg in de samenleving opnieuw probeerden te vinden.

Im Westen nichts Neues

Van de Duitse schrijvers die betrokken waren bij de oorlog is Erich Maria Remarque verreweg de bekendste. Van 26 juni tot 31 juli 1917 maakte hij deel uit van de Gruppe Ypern, in de omgeving van Houthulst en Bikschote tijdens de Derde Slag bij Ieper. Nadat hij gewond was geraakt, verbleef hij in een hospitaal in Duitsland.

De ervaringen van Remarque stonden aan de basis van zijn *Im Westen nichts Neues* uit 1929, een van de bekendste romans over de Eerste Wereldoorlog. Het boek beschrijft een groep jonge Duitse soldaten tijdens de oorlog en de verschrikkingen in de loopgraven waarmee ze te maken krijgen. *Im Westen nichts Neues* ontleent zijn kracht aan het universele karakter. Mede daardoor groeide de roman uit tot een klassieker. Daarnaast werd het twee keer succesvol verfilmd, in 1930 en in 1979.

Louis-Ferdinand Céline

Ernst Jünger

Naast Remarque belandde ook Ernst Jünger aan het front, maar liefst twee keer. Wat hem duidelijk onderscheidde van de andere schrijvers van oorlogsliteratuur, is dat hij de oorlog niet zonder meer afwees. Zijn ervaringen in de Eerste Wereldoorlog beschreef Jünger in *In Stahlgewittern* (in Nederland verschenen onder de titel *Oorlogsroes*) en in de novelle *Sturm* (in het Nederlands: *Luitenant Sturm*).

Door Nederlandse ogen

Het valt niet te ontkennen dat binnen de Nederlandse literatuur de Grote Oorlog een bescheiden rol heeft gespeeld. Vreemd is dat misschien niet, aangezien Nederland in deze oorlog de neutrale positie wist te handhaven. In 2007 verscheen de lijvige bloemlezing *De Eerste Wereldoorlog door Nederlandse ogen*, waarin ‘getuigenissen, verhalen en betogen’ van Nederlanders met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog zijn opgenomen. Literair

het meest in het oog springend in deze bundel zijn dagboekfragmenten van Frederik van Eeden en een aantal ‘stukjes die we tegenwoordig columns zouden noemen’ van Frans Coenen. Het boek geeft een goed beeld van de Nederlandse beleving aan de hand van journalistieke reportages, dagboeken, memoires en brieven, maar toont tevens dat de Eerste Wereldoorlog nauwelijks een plek heeft gekregen in de Nederlandse literatuur. Datzelfde kan worden gezegd over de in 2004 verschenen en eveneens kloelke bloemlezing met Nederlandse liedjes en gedichten in relatie tot de Eerste Wereldoorlog (onder de titel *Het monster van de oorlog*), waarin een aantal verzen van onder anderen Herman Gorter en Albert Verwey is opgenomen.

Docenten Nederlands kunnen meer putten uit de Vlaamse literatuur, waarin de oorlog op uiteenlopende manieren is beschreven. Het leven aan het front kreeg een plek in de oorlogsmemoires van Franz de Backer, die

in 1934 in boekvorm verschenen onder de titel *Longinus*. De bekendste werken werden geschreven door diegenen die niet actief deelnamen aan de strijd. Cyriel Buysse publiceerde de oorlogsnovellen *Oorlogsvisioenen* (1915), *Van een verloren zomer* (1917) en *De twee pony's* (1919). Daarnaast hielden Stijn Streuvels en Virginie Loveling dagboeken bij, waarin naar voren komt hoe het is om te leven in bezet gebied. Ernest Claes beschreef zijn ervaringen als gevangene in *Namen 1914* en *Bei uns in Deutschland*, boeken die kort na de oorlog verschenen.

Een nieuwe lichtung

Zeer de moeite waard is een aantal onlangs uitgegeven romans van een nieuwe lichtung Vlaamse auteurs. Van Erwin Mortier verscheen *Godenslaap*, een roman waarin een stokoude vrouw terugblijkt op haar kinderjaren in de Eerste Wereldoorlog, die ze samen met haar moeder en haar broer in Frankrijk heeft doorgebracht. Stefan Brijns schreef in *Post voor mevrouw Bromley* over de ervaringen van een zeventienjarige Engelse jongen in de loopgraven van Vlaanderen. Bijzonder is ook de vorig jaar verschenen roman *Oorlog en terpentijn* van Stefan Hertmans, waarin de schrijver het leven van zijn grootvader heeft gereconstrueerd. Aan de hand van persoonlijke herinneringen en nagelaten memoires brengt Hertmans een verhaal naar voren waarin de zinloosheid van de Eerste Wereldoorlog centraal staat. Begin dit jaar verscheen *Meester Mitraillette* van de Vlaming Jan Vantoortelboom.

De roman opent met het beeld van een jonge schoolmeester die als deserteur tot de doodstraf is veroordeeld en voor een vuurpeloton staat. Wat volgt is het antwoord op de vraag waarom hij mee wilde vechten en vervolgens deserteerde. *Meester Mitraillette* is een hartverscheurende roman die terecht van alle kanten de hemel in is geprezen.

De Eerste Wereldoorlog vormt nog steeds een bron voor een bezieling die ongeëvenaard is. Veel van de romans, verhalen en gedichten uit en over 1914–1918 hebben een bijzondere literaire waarde en spreken nog steeds tot de verbeelding. Dit herdenkingsjaar kan daarom een goede aanleiding zijn om in de klas een geslaagde verbinding te leggen tussen literatuur en deze donkere periode uit de twintigste-eeuwse geschiedenis. ■

Jacob Moerman is freelancejournalist. Dit voorjaar verscheen van hem het boek *De Grote Oorlog in herinnering: Een zoektocht naar sporen en verhalen in de Vlaamse Westhoek*, bij uitgeverij Passage in Groningen.

DE EERSTE WERELDOORLOG IN DE LES

Veel Europese landen schenken in dit herdenkingsjaar speciale aandacht aan de Eerste Wereldoorlog. Op het internet is dan ook veel materiaal te vinden dat in de les gebruikt kan worden. De site <www.1914.org> biedt veel Engelstalige informatie over 1914–1918. Ook inventariseert deze website allerlei projecten die aanknopingspunten bieden voor een les over WO I, zoals podcasts, BBC-uitzendingen en interactieve websites (zie bijvoorbeeld <www.bbc.co.uk/ww1>). Op de site van de British Council (<www.teachingenglish.org.uk/world-war-1>) staat een verzameling kant-en-klare lesplannen over de Grote Oorlog en de daaruit voortgekomen Engelstalige literatuur, bijvoorbeeld over Wilfred Owens ‘Exposure’ en John McCrae’s ‘In Flanders Fields’.

Voor Duitstalige informatie is <<http://historischdenken.hypotheses.org/1840>> een goed startpunt. Ook de Landesbildungsserver Baden-Württemberg biedt materiaal aan dat in de klas gebruikt kan worden (<<http://tiny.cc/ltn-wk1>>), net zoals Politische Bildung (<www.politischebildung.de/100_jahre_erster_weltkrieg.html>).

De website <<http://centenaire.org/fr>> geeft een uitgebreid en interactief beeld van de Eerste Wereldoorlog in Frankrijk.

BLOEMLEZING MET GEDICHTEN

Dit voorjaar verscheen de zeer bruikbare bloemlezing *De 100 beste gedichten van de Eerste Wereldoorlog* (uitgeverij Anthos, 260 blz.), waarin gedichten uit de Grote Oorlog zijn samengebracht. Naast werk van de bekende *war poets* als Wilfred Owen en Siegfried Sassoon zijn ook gedichten van Nobelprijswinnaars Rabindranath Tagore en W.B. Yeats opgenomen en Nederlandse dichters als Herman Gorter en Paul van Ostaïjen. Verder staan Guillaume Apollinaire en Vladimir Majakovski naast literaire reuzen als Rainer Maria Rilke en Anna Achmatova. De buitenlandse gedichten zijn door verschillende vertalers overgezet in het Nederlands. De bundel is samengesteld door Geert Buelens en bevat een inleiding van Tom Lanoye.